

Religiekritiek zonder botte bijl

Wibren van der Burg

Dick Pels heeft een interessante aanzet gegeven om het debat over religie en politiek ook in linkse kring te voeren. Maar helaas is zijn kritiek te algemeen, waardoor zijn pleidooi doel mist. Het prototype van godsdienst voor Pels is dat van de gelovige, irrationele fundamentalist. Daarmee doet hij onvoldoende recht aan de brede middenstroom van gelovigen, die proberen geloof en rede, traditie en moderniteit met elkaar te combineren.

Volgens Pels keert een linkse godsdienstkritiek zich tegen alle vormen van openbaringsgeloof, tegen alle dienstbaarheid aan een goddelijke macht. Maar je kunt heel goed geloven in bepaalde vormen van openbaring en daar toch kritisch en reflectief mee om gaan. De meeste gelovige moslims, joden en christenen in Nederland doen dit en kiezen voor een derde weg tussen secularisme en religieus fundamentalisme. Enerzijds staan ze in een traditie waarin sprake is van religieuze overgave en van het besef dat de mens niet alles in zijn eigen hand heeft, anderzijds staan ze ook voor persoonlijke verantwoordelijkheid en kritische reflectie. Ze zijn dus in meerdere of mindere mate vrijzinnig.

Tegen een dergelijke manier van geloven kan een politieke stroming geen bezwaar hebben. Misschien dat sommige consequenties ervan op gespannen voet staan met de democratische rechtsstaat, bijvoorbeeld wanneer iemand op grond van gewetensbezwaren defensiebelasting weigert, haar kinderen niet vaccineert of huwelijken tussen twee mannen niet wil erkennen. Maar dat is ten eerste niet uniek voor religie (voor elk van deze drie standpunten worden ook niet-religieuze gronden aangevoerd), en ten tweede betreft het maar een klein aspect van die omvattende religieuze overtuiging. Voor een goede aanpak van de spanningen die rond dergelijke conflicten tussen religie en staat optreden, werkt een algemene religiekritiek averechts. Wat wel kan helpen, is een gerichte analyse van dat specifieke conflict: kunnen we aan de genoemde gewetensbezwaren tegemoet komen, is dat wenselijk en zo ja, op welke wijze?

Ik zie ook niet in waarom een politieke stroming alle religie als vorm van vals bewustzijn moet ontmaskeren. Wat schiet men daarmee op? Het vervreemdt mensen met een religieuze overtuiging van die politieke stroming en misschien zelfs van de samenleving als geheel. Als nu ook al links de islam gaat bekritisieren en als een vorm van vals bewustzijn gaat neerzetten, wordt het voor moslims helemaal moeilijk om zich nog als burgers van deze samenleving te beschouwen. Dan zijn we bezig met dezelfde generaliserende wijze van spreken als een aantal spraakmakende critici van de islam.

Het ontgaat mij ook waarom Pels zo kritisch is over pleidooien voor een eerbiediging en revitalisering van onze religieuze tradities en over de rehabilitatie van religiositeit en spiritualiteit. Ik ben bepaald geen neo-conservatief maar zet me van harte ervoor in dat de vrijzinnig-christelijke religieuze traditie waar ik deel van uit maak, tot nieuwe bloei komt. Een van de wezenlijke elementen daarin is voor mij, juist in de traditioneel sterk rationalistische vrijzinnigheid, een groter besef van het belang van spiritualiteit. En ook al ben ik geen CDA'er, ik meen toch dat een dergelijke religieuze traditie een waardevolle bijdrage kan leveren aan de kwaliteit van de samenleving.

Er vindt overigens een merkwaardige omkering plaats wanneer Pels stelt dat de ervaring van de gebrokenheid van het bestaan een moderne democratische ervaring is. Volgens mij is dat

nu juist een diep-religieuze ervaring; de idee van een 'gebroken wereld' is juist in de christelijke traditie een centraal element. Het is vooral het Verlichtingsdenken dat daarvoor lange tijd blind is geweest. Religie ontkent dan ook niet, anders dan Pels stelt, de gebrokenheid van de wereld, maar neemt deze als basiservaring als vertrekpunt. Alleen stelt zij daar een ander, utopisch perspectief tegenover: Gods woord wil deze wereld omgekeerd, in de woorden van Huub Oosterhuis. De verzoenende kracht van godsdienst is dan ook een antwoord op de gebrokenheid, niet een ontkenning.

Wat moet links, of welke politieke stroming dan ook, dan wel met religie? Het lijkt mij dat een goede analyse zowel de schaduwzijden als de positieve kanten van religie erkent. Martin Luther King, Gandhi, de inzet van kerken voor vluchtelingen en armen – het hoort evenzeer bij een volledig beeld van godsdienst als de godsdienstwaanzin en het religieus gemotiveerd terrorisme. De kerken en de moskeeën leveren een grote bijdrage aan de opvang van immigranten en hun integratie binnen de Nederlandse samenleving – maar ze kunnen die ook soms in de weg staan.

Ik pleit daarom voor een vrijzinnige religiekritiek. Deze heeft oog voor beide kanten. Het is geen kritiek met de botte bijl, maar met gevoel voor nuance. Daarin past dat men ruimte laat aan de religieuze eigenheid van minderheden zolang die niet in strijd komt met de democratische rechtsstaat. Het dragen van hoofddoekjes, de voorkeur voor gescheiden zwemmen – dat zijn geen wezenlijke aantastingen van democratische waarden. Vrouwenbesnijdenis, homohaar, verheerlijking van geweld zijn dat wel. Een vrijzinnige godsdienstkritiek richt zich dan ook op dat laatste. Maar daarbij is men vaak ook terughoudend, omdat men weet dat juist rond religieuze overtuigingen de macht van de staat en van het strafrecht beperkt is. Pels stelt terecht dat de overspannen maakbaarheidsidee tegenwoordig vooral bij rechts aanhang vindt. Eigenlijk is het zelfs een gevaarlijker vorm dan vroeger bij links; men denkt niet meer de structuren maar de burgers en hun opvattingen zelf te kunnen veranderen door middel van de macht van de staat. Maar bij religieuze overtuigingen is de staat vaak vrijwel machteloos. Om die opvattingen te veranderen is vaak juist een langdurige dialoog nodig – niet als iets softs, maar als een stevig en open gesprek waarin we zowel de ander als onze eigen opvattingen serieus nemen.

Daarom heb ik dan ook moeite met de vorm van kritisch relativisme die Pels bepleit. Ik ben van harte bereid, juist ook als vrijzinnig christen, veel te relativiseren en voortdurend kritisch te reflecteren. Maar er zijn ook voor mij zaken die onopgeefbaar zijn, omdat ze wezenlijk zijn voor mijn (al dan niet religieuze) levensovertuiging. Mensenrechten, democratie, gelijkheid van man en vrouw, van homo en hetero – ik ben niet bereid deze uitgangspunten te relativiseren. Ze zijn misschien niet absoluut zeker of gefundeerd, maar het zijn wel heel sterke overtuigingen. Voor een stevige dialoog moeten alle partijen ook eigen sterke overtuigingen inbrengen, met respect voor de sterke overtuiging van de ander. Het lijkt me dat daar de uitdaging ligt voor een vrijzinnige (of zo men wil linkse) godsdienstkritiek. Men moet het waardevolle in de verschillende godsdiensten erkennen, maar met gevoel voor de eigen opvatting van de gelovige een open gesprek aangaan over die elementen die men niet te verdragen of te begrijpen vindt. De valse zekerheid van een volstrekt relativisme helpt ons en de democratie in dat gesprek niet verder.

*Wibren van der Burg is ethicus en rechtsfilosoof aan de Universiteit van Tilburg en voorzitter van het landelijk bestuur van de Remonstrantse Broederschap. Hij publiceerde in oktober vorig jaar bij Ten Have het boek **Over religie, moraal en politiek. Een vrijzinnig alternatief**. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven.*